

Tóth Anna Judit (1975) az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpontjának munkatársa, kutatási területe a bizánci krónikairodalom és az antik vallástörténet.

Legutóbbi írása az *Ókorban*:
Földrengések a Bizánci Birodalomban (2015/3).

Kitanulni egy mesterséget

Szakmai képzés az ókorban

Tóth Anna Judit

A neveléstörténeti tankönyvek lapjain általában bőségesen jut hely az ókor számára, hiszen nem csupán a nagy klasszikus kultúrák oktatási rendszerét ismerjük aránylag jól, hanem az ókori bölcséletnek is fontos témakörét képezték a nevelés kérdései, akár a pedagógiai célokat, akár a módszereket illetően.¹ Mindez azonban elsősorban a társadalmi elit nevelésére vonatkozott, így a jelenkori érdeklődőben könnyen kialakulhat az a benyomás, hogy a szabad művészeteken túl eső tanulmányok ókori történetéről nem maradtak fenn források – ez azonban nem teljesen igaz. Meglepően sok forrást ismerünk, melyek egyértelművé teszik, hogy a kézműves mesterségek és az intellektuálisabb szakmák kitanulása egyaránt jellemzően a szerződéses inasképzés keretei között zajlott az ókorban, azonban az ezzel kapcsolatos kutatási eredmények alig épültek be a köztudatba. Ennek magyarázata részben politikai-eszmetörténeti: a szegényebb, dolgozó, gyakran rabszolga rétegek élete iránti tudományos érdeklődés jelentős részben a marxista szimpátiájú kutatókkal együtt jelent meg, nem csupán Kelet-, hanem Nyugat-Európában is. Viszont éppen a szakmai képzések terén azt látjuk, hogy bár egyébként a rabszolga státuszú gyerekek helyzete kétségtelenül sokkal nehezebb és kiszolgáltatottabb volt, azonban inasként körülményeik messzemenően megegyeztek a szabad fiatalokéval: sem a rabszolgák számára elérhető mesterségekben, sem a munkaidőben és egyéb feltételekben, sem a bérezés összegében nem látunk felismerhető különbséget a rabszolgák és a néha igazolhatóan jómódú családokból származó szabadok helyzete között.

Egy mesterség kitanulásához tehát a legegyszerűbb út az inasság volt egy mester mellett. Mivel az irodalmi forrásokban, melyek a munkáról és a kézműves munkáról jellemzően megvetően nyilatkoznak, szinte nyoma sincs e jelenségnek, így a kutatás számára úgy tűnhetett, hogy a szervezett, szerződéses inasság középkori találmány. Azonban Egyiptom homokja számos, a római korból származó szerződést őrzött meg, melyeknek témája inasok taníttatása.² Ezekből Marco Bergamasco 1995-ös összefoglaló tanulmánya már 42 darabot ismert,³ ez a szám azóta néhány további darabbal egészült ki.⁴ A szerződéseken túl több, a birodalom más területeiről származó sírfelirat tanúsítja, hogy ez az oktatási szisztéma nem korlátozódott Egyiptom területére.⁵ Tekintve, hogy a szerződésekből nem csupán fizikai munkák végzői szerepelnek, hanem például orvos vagy gyorsíró is, a szerződések megerősítik azt a határozott benyomást, hogy az ókorban minden szakmát, az értelmiségi szakmákat is, döntően inasság révén tanították. A szakmai képzések másik színtere csak rabszolgák számára létezett, ez az ún. *paedagogium* volt, a császári udvar, illetve a nagyobb arisztokrata háztartások által fenntartott rabszolgaiskolák, ahol a legkülönbözőbb szakmákat tanították valamivel iskolaszerűbb keretek között, mint az egyszerű inasság esetében.⁶ A szakmák többsége esetében alig-alig ismerjük a tanulás folyamatát. Bizonyos esetekben a források explicit módon állítják a képzés hiányát, így Columella panaszkodik, hogy nincs mezőgazdasázképzés, miközben még az ételek fűszerezőinek és a fodrászoknak is van saját iskolája.⁷ Az orvoslás esetében aránylag könnyen el tudjuk képzelni, hogyan működött az inas/tanítvány és mester közötti viszony, azonban gyakorlatilag elképzelésünk sincs róla, hogy milyen út

Inasszerződések

P. Oxy. IV. 724 (Kr. u. 155)

Panechotés, akit Panarésnak is hívnak, Oxyrhynchos város korábbi kosmétése Gemellos barátján keresztül üdvözli Apollónios gyorsíró. Antoninus Caesar urunk 18. évében a mostani Phamenóth hónaptól számított két éves időtartamra nálad helyeztem el Chai-rammón nevű rabszolgámat gyorsírás tanulás céljából, melyben fiad, Dionysios jártas. A díj a korábban megállapított 120 ezüst drachma, az ünnepek kivételével; ennek első, negyven drachmát részletét már megkaptad, a második negyven drachmát akkor fogod megkapni, amikor a fiú elsajátította a teljes kommentariót, a harmadik negyven drachmát pedig akkor fogod megkapni, amikor a fiú minden tekintetben folyékonyan ír és hibátlanul olvas. Ha a megszabott dátum előtt befejezed a tanítását, nem fogok a határidőig várni [a kifizetéssel], azonban nem engedett számomra, hogy a fiút a határidő előtt elvigyem, [valamint] nálad marad a fiú az idő letelte után is, ameddig [pótolja] az esetlegesen munka nélkül töltött napokat vagy hónapokat. Caesar Titus Aelius Hadrianus császár 18. évében, Phamenóth ötödike.

P. Oxy. XIV. 1647 (Kr. u. 2. század vége)

Platónis, akit Opheliának is hívnak, Óreiön lánya Oxyrhynchus városából, egyetértésben Platón nevű édestestvérével és gyámjával, megállapodik Lucius takáccsal, aki Tisarion és Isión fia, a kis oázisbeli Aphrodisias városából. Platónis-Ophélie átadja Luciusnak a saját tulajdonában álló kiskorú rabszolgányt, Termuthiont a takácsmesterség kitanulása céljából, négy éves időtartamra, a jelen év következő Tybi hónapjának elsejétől. Ezen időszak alatt gondoskodik a lány élelmezéséről és ruházataról, aki teljesíti mindazt, amit [a tanára] előír számára, és ami a fent nevezett mesterséggel kapcsolatos. Bére az első évben havi 8 drachma, a második évben hasonlóképp havonta 12 drachma, a harmadik évben, hasonlóképp havonta 16 drachma, és a negyedik évben hasonlóképp havonta 20 drachma. A lány évente 18 munkaszüneti napot kap az ünnepek megtartására, ha viszont munka nélkül tölt napokat, például betegség miatt, akkor ugyanannyi napot marad a tanárával a [szerződésben meghatározott] idő után is. Az iparűzési adót (cheironaxia) és az inasságra kivetett adót (ekdoseón telesma) a tanár teljesíti. [...]

vezetett odáig, hogy valaki megbízást kapjon egy vízvezetékrendszer vagy egy amphitheatrum megtervezésére. Vitruvius az építészetről írott munkájában ugyan egy fejezetet szentel az építész taníttatásának is – azonban itt csak és kizárólag azokat a filozófiai és egyéb általános műveltséghez tartozó ismereteket sorolja fel, melyeket elvár egy építészről.

A tulajdonképpeni iskola és a szakmai oktatások egymás mellett és egymástól függetlenül léteztek, s valószínű, hogy maguk az ókori emberek a szakmai tanulmányokat nem is tartották igazi tanulásnak, inkább egyszerűen munkának. A kettő ugyanakkor ki is egészíti egymást, mivel az inasság a tinédzserkorban kezdődött, az alapfokú iskolát viszont hétéves kor körül kezdték.

Kérdéses, hogy mennyiben használhatjuk az iskolarendszer szót az ókor teljesen kötetlen és szabályozatlan, általános műveltséget tanító iskoláira, de azért bizonyos megkötésekkel mondhatjuk, hogy a hellénisztikus kultúra korszakára mind a latin nyugaton, mind a görög keleten spontán módon egy háromszintű oktatási rendszer formálódott ki.⁸ Ennek legalsó szintje a *ludi*, görögül *scholé*, az alapfokú iskola, ahol az írás, olvasás és alapvető számtan adta a tananyagot körülbelül hétesztendőskortól kezdve. Modern értelemben vett iskoláról nem is igen beszélhetünk, bárki felcaphatott tanítónak, ha talált fizető tanítványokat, még épületre sem volt szükség, gyakran egy-egy nyilvános oszlopcsarnok kis részét választották el függönyökkel a nyüzsgő piaci élettől, esetleg egy tanítvány szüleinek házában béreltek helyet az órák számára.⁹ Az elemi oktatás folyamatát meglehetősen jól ismerjük: auktorszövegek számolnak be az írás-olvasás tanításának lépcsőiről, ajánlanak játékos segédeszközöket; papiruszon pedig nagy számban maradtak fenn iskolai dolgozatok, tanári kézikönyvek, illetve leírások az iskolában zajló tevékenységekről.¹⁰ A *ludít* együtt látogatták szabadok és rabszolgák, sőt fiúk és lányok.¹¹ A gazdag családok gyermekei ugyanezt a képzést otthon, házi-tanítóktól kaphatták meg.¹²

A következő szint a *grammaticus* iskolája; a tananyag, mint mindenütt az ókori oktatásban, irodalomközpontú, és a fejleszteni kívánt legfőbb kompetencia a kommunikáció volt.¹³ Az oktatás célja a klasszikus auktorok olvasása, megértése és segítségükkel a diák számára is az egyéni, jó stílus kialakítása élőszóban és írásban egyaránt. Az előkelő vagy ambiciózus fiúk útja innen a *retorikai* képzéshez vezetett, mely a jogi, politikai pályára nyújtott felkészülést, s melynek tanárai jóval magasabb presztízst és társadalmi státuszt élvezhettek, mint az előző iskolatípusok tanárai. Az oktatás kapcsán gyakran szóba kerülő *paedagogus* nem tanár, hanem az a rabszolga, aki a gyermeket iskolába kíséri, és ott mellette marad.¹⁴ Quintilianus ajánlása szerint (I. 8, 11) intelligens és valamelyest képzett személyt kell erre a feladatra választani, de a gyakorlat valószínűleg ugyanaz volt, mint a dajkák esetében: azt választották *paedagogus*-nak, aki komolyabb munkára fizikailag alkalmatlan volt.

Ez a rendszer rendkívüli mértékben kötetlen, az egyes iskolatípusok átfedik egymást még az oktatásban eltöltendő évek száma és az egyes szintekhez szükséges életkorok is a tanuló képességeihez, és nem biológiai életkorához alkalmazkodnak. Mivel a kézműves mesterségek képzései sem kezdődtek el a korai tinédzserévek előtt, így elvileg az ebben részesülőeknek is lehetőségük volt még előtte írástudóvá válni. Ugyanez a helyzet az értelmiségi szakmáknál is: a képzés formai keretét egy képzett mester melletti inaskodás adja, a mester dönti el, hogy milyen tudást vár el inasától. Vitruvius a szabad művészetek – beleértve a filozófiát vagy a zeneelméletet – széleskörű ismeretét várta el az építészhallgatótól, és hasonlóan vélekedik Galénos az orvostudományról, de a gyakorlatban mindkét tudomány mestere beérhette annyival is, ha hallgatója jól írt-olvasott és számolt.¹⁵

Az ókorban szakmát tanulni vagy tanítani egyaránt jó befektetés volt: a mesterember, ha aránylag olcsón megvásárolt egy gyermeket és kitanította, pár év után többszörös haszonnal adhatta tovább.¹⁶ A szülők számára is az volt a legolcsóbb megoldás, ha fiaikat maguk tanították. Nem világos, mi késztette arra a családokat, hogy gyerekeiket esetlegesen mégis idegenekhez küldjék. Nem bizonyítható, hogy az apa halála lett volna a tipikus ok, amiért erre sor került,¹⁷ bár ismert egy szerződés, melyben leírják, hogy az apa látásának megromlása miatt nem tudta gyereke tanítását befejezni, s ezért küldi inasságba.¹⁸ Esetenként talán pedagógiai

előnyt is láttak a fiúk inasságba adásában – ismert például két olyan szerződés, ahol két takács kölcsönösen küldi a másikhoz fiát inasként.¹⁹

A fennmaradt szerződésekben a gyerekek nagyobb része szabad származású, és túlnyomórészt fiú,²⁰ de a rabszolgák között lányokat is találunk.²¹ Életkoruk nincs egyértelműen meghatározva, csupán egy szövést tanuló rabszolgalány esetében mondják ki egyértelműen, hogy 14 éves,²² azonban mivel a szabad fiúk inasságuk második évétől fizetik a fejadót, ebből Westermann arra következtet, hogy a szerződéskötéskor általában 13 évesek lehettek a gyerekek.²³ Egyébként a császári *paedagogiumok* esetében sem tudunk 12 évesnél fiatalabb tanoncokról.²⁴ A törvényszövegek elég egyöntetűen állítják, hogy egy rabszolgának öt éves korától van piaci értéke, amikor is valamilyen munkára már alkalmas, s a kutatás szerint ez az adat korrelál azzal, hogy a rabszolgák sírfeliratai alapján az öt-hat éves korosztályban megfigyelhető egy halálzási csúcs, ami a szabad gyerekeknél hiányzik.²⁵ Ugyanakkor ebben az életkorban még elsősorban háztartási munkákról, kisebb kiegészítő munkákról lehetett szó, és néhány speciális szakmát kivéve, mint például az előadóművészetek, semmi jele, hogy a rabszolgák szakmára tanítása korábban kezdődött volna, mint a szabadoké.

Aligha meglepő, hogy a szakmai képzések fiatalabb korban kezdődtek és fejeződtek be, mint manapság, s néha meglepően fiatal korban bíztak meg önálló feladatokkal gyerekeket. Ismerünk 13 éves könyvelőt,²⁶ vagy 16 éves fiút, aki önállóan vezet egy tabernát.²⁷ Az inasszerződésekben szereplő gyerekek a képzés végére, 14–18 éves korukban teljes értékű, felnőtt munkavállalók lehettek – azonban ne felejtjük el, hogy életkoruk alapján is azok voltak, egy római fiú 16 éves kora körül öltötte fel a férfifogát. Bár ismerünk forrásadatokat, ahol még ezeknél is fiatalabb dolgozó gyerekekkel találkozunk; ezeknek egy jelentős része az előadóművészek közé tartozott. Ismerünk kilencéves táncosnőt, öt éves táncost, tizenkét éves zsonglőrt – ezek azok az ágazatok, ahol a kvázi gyerekmunkát ma sem lehet mással pótolni.²⁸ Más szakmák esetében erősen kétségbe vonható, hogy tanult szakmáról van-e szó, vagy valamilyen rendszeresen végzett, de külön oktatást kevésbé igénylő munkáról. Igaz ez például egy nyolcesztendő kis fodrászra, akit sírfelirata *ornatrix*-nak nevez, de vélelmezhetjük, hogy e megjelöléshez elég volt, ha meg tudta fésülni úrnője haját.²⁹

A szerződésekben előforduló szakmák a következők:³⁰ orvos,³¹ gyorsíró,³² tükövcés,³³ fuvolajátékos,³⁴ kőműves,³⁵ gyékényszövő,³⁶ kovács,³⁷ balzsamozó.³⁸ Minden más előfordulás a textiliparhoz kötődik, leggyakrabban egyszerűen szövés – több mint húsz alkalommal.³⁹ A *ktenistiké techné* valószínűleg gyapjúkártyolást jelent.⁴⁰ Ezek mellett előfordul még egy-egy alkalommal himzés,⁴¹ illetve aranyhímzés.⁴² A szakmáknak ez a megoszlása, azaz a textilipar túlsúlya, az egyiptomi ipar sajátosságait tükrözi.

A szerződéseket az őket elsőként összegyűjtő Westermann két csoportra osztotta, melyekben a pénzügyi kötelezettségek, s valószínűleg a tanítási módszerek is eltértek. A gyorsíró és a fuvolajátékos szerződéseiben a gyerek családja fizet a tanításért, hiszen ezekben a szakmákban a mesternek nem jelent anyagi hasznot az inas munkaeje.⁴³ A többi esetben azonban a mester fizet a családnak az inasért, méghozzá az elteltevekkel arányosan emelkedő összeget, hiszen munkaerőhöz

jut. A szerződéseket nagyon eltérő időtartamokra kötik, és még egy szakmán belül is óriásiak a különbségek, így a szövést két évig, de akár négy évig is tanítják.⁴⁴ A munkabérek a harmadik évtől ugranak meg erőteljesen, úgy tűnik, addigra a tanítás nagyjából befejeződött.⁴⁵ Az egyik leghosszabb képzés az orvosé, hat év,⁴⁶ a leghosszabb pedig egy aranyhímző lány szerződése: nyolc év – ennek okáról csak találgathatunk. Az elvárt munkamennyiség felnőttekhez illő, több szerződés szerint az inas napkeltétől napnyugtáig a mesterénél tartózkodik, ezután mehet haza.⁴⁷ Öt esetben találunk intézkedést a pihenőnapokról, ezeket az ünnepek megülésére kapják az inasok, és meghatározásuk nem egységes: lehet havonta három, nem meghatározott nap (P. Fouad I. 37), egy másik évenként húsz szabadnapot szab meg ünnepek megtartására (P. Oxy. IV. 725), egy harmadik helyen egy rabszolgalány évenként 18 szabadnapra jogosult (P. Oxy. XIV 1647). Más iratok fel is sorolják az ünnepeket; a megadott napok száma ebben az esetben a legkevesebb (P. Oxy. XLI 2971: mindössze az Amesysia ünnep; P. Oxy. XXXI 2586: Tybi, Pachón, az Amesysia hét napja és a Serapeia két napja).⁴⁸ Mivel hétvégi pihenőnapok még nem léteztek, ez a szabadnapmennyiség nagyon kevés. Sok szerződés kiköti, hogy ha a gyerek betegség miatt még e napokon túl is hiányzik, akkor az apának meg kell fizetnie a mester kárát.⁴⁹

Több esetben a szerződés kiköti, hogy a mester a szakma egészét, teljességét tanítsa meg, ahogy ő maga tudja. Ez a kitétel valószínűleg több arra vonatkozó intésnél, hogy a mester ne legyen hanyag a tanításban. A császárkori ipar fejlettsége mellett a munkafolyamat részekre bontása és megosztása nemcsak gyorsabbá tette a termelést, hanem lerövidítette a munkások betanítását, és van forrásadat, mely egyértelműen kimondja, hogy éppen ez volt az egyik cél.⁵⁰ Egy ilyen betanítás viszont az inas és családja számára haszontalan lett volna, hiszen az ő hosszú távú céljuk az volt, hogy a gyerek majd önálló mesterként dolgozhasson.

Néhány szerződés szerint az inaséveket vizsga zárja, azonban az inas vizsgáztatása révén valójában a mester vizsgázik, hiszen itt válik nyilvánvalóvá, hogy valóban megtanította-e a szakma teljességét a gyereknek.⁵¹ A fuvolás szerződése szerint a gyereknek három szakmabeli előtt kell bemutatnia művészetét.⁵² Hasonlót látunk a himzőlány esetében is,⁵³ és a takács-szerződések, melyek kárpótlásra kötelezik a mestert, ha a tanítvány szakmai előmenetele nem lesz teljes, szintén feltételezik, hogy valamiféle vizsgát kellett tenniük, független szakértők előtt.⁵⁴

Keveset tudunk róla, hogy ezek a gyerekek milyen munkakörnyezetbe kerültek elszerződésük után – ez nyilván nem is volt egységes. Maga az üzem állhatott néhány, kiskorú inassal dolgozó mesteremberből, de lehetett akár kisebb manufaktúra is. A gyerek szerepe lehetett egyszerű fizikai munka egy írástudatlan mesterember mellett (e tény néhány szerződésből egyértelműen kiderül), de bizonyos szakmák esetében akár egészen iskolászerű környezetbe is kerülhetett. Bár az ókori adatok nem rögzítik egységesen, hogy valamilyen szakmai képzés elkezdéséhez milyen előzetesen megszerzett közműveltségi ismeretekre vagy hány kijárt osztályra van szükség, ettől függetlenül az egyes mesterek megfogalmazhatták a saját igényeiket. Galénos vagy Vitruvius az orvosi és építészeti szakma gyakorlásához széles körű filozófiai műveltséget tart elengedhetetlennek, de még egy egyszerű felcsernek is alapvető elvárása

volt, hogy az inasa magabiztosan írjon-olvasson. Mindez az inasszerződésekben csak ott válik nyilvánvalóvá, ahol valamiféle tankönyv is említésre kerül. A gyorsírói szerződésben két tanítási periódust különböztetnek meg: az első szakasz végére a gyerek megtanulja a *commentariust* – minden bizonnyal valamiféle tankönyvet –, a második végére pedig megismeri az egész mesterséget.⁵⁵ A tanítási módszerekre vonatkozó adatunk nagyon kevés, néhány szörványos forrásadatot ismerünk csupán, így például Petronius szerint a tanuló borbély életlen borotvát használ, amíg meg nem tanulja a mesterséget.⁵⁶ Plátón azt írja, hogy a fazekasgyerek is sokáig csak nézi az apját, mielőtt maga is megpróbálna a munkával.⁵⁷ Athénban létezett egy közmondás, miszerint valaki „nagy vázán akarja tanulni a fazekasságot” – ennek jelentése nagyjából a „túl nagy fába vágta a fejszét” mondással egyenértékű.⁵⁸ A forrásadatokon túl a régészet is segítséget nyújthat, amennyiben képesek vagyunk azonosítani a gyerekek által készített tárgyakat – a klaszszikus kori görög kerámia esetében erre vonatkozóan történtek kísérletek.⁵⁹ Langdon szerint egészen szó szerint kell értenünk a kis és nagy vázákra vonatkozó közmondást, és a fazekasság tanulását valóban miniatűr edényekkel kezdték; több olyan jelet is felsorol, melyek gyengébb motorikus képességekkel rendelkező – kiskorú – alkotóra vallanak, ilyen például a szimmetria szándékolatlan hiánya. Ténylegesen előfordul, hogy apró edénykéket fordítva, fejjel lefelé festett ki valaki.⁶⁰

Ezeket túl a mesterség elsajátításának didaktikájából egyetlen aspektusról rendelkezünk bővebb forrásmennyiséggel, ez pedig az antik pedagógia állandó módszere, a verés. Ebben a kérdésben a jogi szakirodalom is szolgál adatokkal; a *Digesta* például említést tesz a cipész mesterről, aki egy pofonnal kiverte az inasa szemét. A jogász Julianus az esetet nem tekinti a *Lex Aquilia* alapján perelhető testi sértésnek, mondván, hogy a tett célja nem a fizikai károkozás volt, hanem a fegyelmezés – igaz, Ulpianus ugyanebben a töredékben ellenvéleményt fogalmaz meg.⁶¹ A verés szempontjából valószínűleg a szabad gyerekek helyzete nem volt sokkal jobb a rabszolgáknál, hiszen a fizikai büntetés az antik pedagógia egészének alapvető módszere volt. Ha a bánásmód elviselhetetlennek bizonyult, a gyerek családi viszonyain, a szerződés szigorúságán és persze a gyerek társadalmi státuszán múlott, hogy van-e kiút a helyzetből. Lukianos, az író alig egy napig tanulta a kőfaragást nagybátyjánál, azonban az első szigorú verés után hazasírta magát.⁶² Athénban

ólomtáblán maradt fenn egy bronzműves inas levele, melyben a gyerek kéri anyját, hogy mentse ki az elviselhetetlen bántalmazások közül.⁶³ A helyzet annyira köznapi lehetett, hogy még törvényszövegek is említik: a *Digesta* felsorolja azokat az eseteket, mikor egy rabszolga engedély nélküli eltávozását nem szabad szökésnek tekinteni.⁶⁴ A felnőttekre vonatkozó eseteken túl egy tétel kimondottan a dolgozó gyerekekre vonatkozik: nem szökevény az a rabszolga gyerek, aki a mesterétől hazaszökött az anyjához, amennyiben azért tette, hogy anyjától kérjen közbenjárást valamilyen büntetés elkerülésére.

Nincs rá módunk, hogy összetett és részletgazdag képet kapjunk róla, hogy a római fiatalok élettörténeteiben milyen tipikus élménykomplexumként jelentek meg az inasévek. Ahogy az iskola is, egy-egy tanár brutalitása akár élethossziglani traumát eredményezhetett,⁶⁵ de pozitív emberi kapcsolatok is kialakulhattak,⁶⁶ és az inaskodás egy újfajta közösséghez való tartozás élményével is megajándékozhatta a fiatalokat; ez utóbira különösen a császári *paedagogiumok* feliratos anyagában találunk egyértelmű példákat.⁶⁷ A szituáció hasonlósága miatt elvileg analógiaként használhatjuk fel a középkor és az újkor összehasonlíthatatlanul bőségebb forrásanyagát, ahol a mesterségek tanulásában szintén az inasrendszer dominált, azonban ezekkel az analógiákkal nem árt óvatosan bánni. Az ókor szakmai képzéseinek egyik feltűnő jellemzője a centralizációs törekvések teljes hiánya volt. Ez nem csupán az állam részéről hiányzott, hanem – ellentétben a középkori céhekkel – a szakmai *collegiumok* sem avatkoztak be a képzés folyamatába. Azt, hogy kinek a tudása elégséges a megélhetés biztosításához, teljes egészében a piac döntötte el; az ókor folyamán nem találunk rá példát, hogy egy mesterségnél a tanulók számának korlátozásával próbálták volna csökkenteni az iparúzókat számát. Ellenkezőleg, inkább a képzett mesterek hiányával kapcsolatos panaszokkal találkozhatunk. Az oktatás, akár szakmai volt, akár akadémiai, magánszemélyek, a mester és az inas gyámjainak szerződésén alapult, mindenféle intézményes keret mellőzésével. A képzést záró vizsga célja annak ellenőrzése volt, hogy a mester teljesítette-e a szerződéses vállalásait, nem annak ellenőrzése, hogy a tanonc megfelel-e valamilyen szakmai kritériumrendszernek. Semmit nem tudunk róla, hogy egy inasszerződését teljesítő fiatal számára mi volt karrierje tipikus következő lépcsőfoka, csak annyit tudunk, hogy a teljes folyamatot nem szabályozta más, csak a piac.

Jegyzetek

- 1 A tanulmány az NFA KA 5/2014. számú, *Szak- és felnőttképzés az ó- és középkorban* című tudományos projekt történeti kutatásokat támogató alprojektjének keretében valósult meg, melyet az Avicenna Közép-Kelet Kutatások Intézete koordinált. Az inasképzés általános vonásait részletesen tárgyalom megjelenés alatt álló tanulmányomban in Mundig Márta (szerk.): *Techné: a mesterségbeli tudás átadásának lehetséges színterei és módszerei az ó- és középkorban*.
- 2 Az inasszerződésekre vonatkozó fő tanulmányok: Westermann 1914a és 1914b; Zambon 1935; Wipszycka 1965; Bergamasco 1995; Bradley 1991, 103–124; Laes 2011, 191–197; Laes 2015.
- 3 Bergamasco 1995, 162–167; a szerződések listája: Bergamasco 1995, 102 (felvesz néhány más típusú dokumentumot is, melyek a témához kapcsolódnak).

4 Laes 2011, 19.

5 Laes 2015 *passim*; Laes 2011, 189, pl. CIL VI. 9437, egy 12 éves *aurinetrix* (aranyműves); gyermekkorú fodrászok: CIL VI. 9731 (9 éves), CIL VI. 9726 (12 éves), CIL X. 1941 (10 éves). Említ még 9 éves masszört (*unguentaria*), illetve Martialistól két gyerekborbélyt (Mart. VI. 5, 2 és VI. 8, 52). A sírfeliratok nem utalnak rá, hogy egy gyerek még tanulta-e a mesterséget, vagy már képzettnek számított, esetleg csak kiegészített valamilyen munkafolyamatban.

6 A *paedagogiumban* zajló neveléshez lásd Mohler 1940; Hermann-Otto 1994, 317–323; Laes 2011, 186–189.

7 Columella I. pr. 5.: „Eddig nemcsak hallottam, hanem magam is láttam – ahogy már mondtam –, léteznek rétoriskolák, a geometria és a zene iskolái szintén, sőt ami még inkább csodálni való,

- a legmegvetendőbb vétkek műhelyei, a különösen inyenc módon fűszerezett ételek és nagyon fényűzően összeállított fogások számára, meg a hajzat bodorítói: azonban sem a földművelés tanítóiról, sem tanulóiról nem hallottam.” (Hoffmann Zsuzsanna fordítása.)
- 8 Bonner 1977; Rawson 2003, 146–209; Christes–Klein–Lüth 2006; Grubbs–Parkin–Bell 2013; magyarul: Finánczy 1922; Hoffmann 2009.
- 9 Nagyon ritkán talán léteztek a mai iskolára hasonlító intézmények is: Johnson 2015, 144. Vö. még Cribiore 2015, 151–152. Pompeiben Iulia Felix házában egy híres falfestmény egy oszlopcarnokbeli iskolát mutat (Bonner 1977, 119).
- 10 Johnson 2015, 144.
- 11 A lányok oktatásához: Rawson 2003, 197–209.
- 12 Rawson 2003, 162: valószínűleg a házitanítók is inkább kis csoportban tanították együtt a gyerekeket, így lehetett a későbbi Titus császár gyerekként Claudius császár fiának, Britannicusnak az osztálytársa (Suetonius: *Titus* 2). Quintilianus (*Rhetorica* I. 2) hangsúlyozza a csoportos tanítás előnyeit a magántanítókkal szemben.
- 13 A fejlesztendő kompetenciák és tananyag: Bonner 1977, 165–211. Ezen a szinten az iskola már valamivel intézményesítettebb formában létezik, mint az utcai *ludus*: Cribiore 2015, 153.
- 14 Rawson 2003, 165–166. – Az állandó kíséret motivációja a szexuális zaklatástól való aggodalom lehetett. Vö. még Bonner 1977, 37–46; Wrenhaven 2015, 469–471.
- 15 Vitruvius I. 1. Az orvosok esetében ugyanez a helyzet: Marasco 2010, 205–222.
- 16 Forbes 1955, 333: Cato pénzt kölcsönöz szolgálóinak, hogy szolgálakat vegyenek és kitanítsanak. A *Digesta* XVII. 1, 26.8. fiktív példájában egy kovács vesz egy fiút, kitanítja, és kétszeres áron továbbadja. Egy Ptolemaios-kori levél tanúsítja, hogy egy család üzleti szempontból fantáziát látott benne, hogy megtanulják az egyiptomi nyelvet – csak azért, hogy utána rabszolgáknak adhasák át ezt a tudást (Parca 2013, 475–476); Bagnall–Cribiore 2006, 113: a levélben egy nő fejezi ki örömét, hogy egy férfi rokona egyiptomi írást (és vele együtt nyilván a nyelvet) tanulja, mert hazatérve rabszolgáikat fog ugyanerre tanítani, ezzel gondoskodva a megélhetéséről öreg napjaira. Aranyszájú Szent János egy homíliájában azt írja, hogy ha valaki csakugyan törődne a rabszolgái jólétével, akkor szakmára taníttatná őket, és azután felszabadítaná (PG LXI. 354).
- 17 Ti. az átlag lakosságnak kb. ekkora százaléka vesztette el apját korai tizenéves korára: Laes 2015, 476.
- 18 Westermann 1914a, 309.
- 19 Wipszycka 1965, 61; a mesterségek jellemzően öröklődő jellegéhez: 61–62.
- 20 Bergamasco 1995, 123; Laes 2015, 476. A szerződésekben szereplő gyerekek 75%-a szabad fiú.
- 21 Rabszolgalány-inasok: P. Mich. V 346a; St. Pal. XXII 40; P. Oxy. XIV. 1647; PSI III 241. A P. Aberd. 59-en szereplő, Euangelia nevű himzölány státusza ismeretlen. A szabad lányok inasaként való taníttatásának a fő akadálya nem a lányok neme volt, hanem a mesterek neme: lassan eladósorba lépő lányokat a család aligha küldött volna férfikörnyezetbe. Abban a minimális számú szerződésben, ahol ez a szabály sérül, vagy a mester is nő, vagy legalább egy megbízható feleség is megjelenik mellette a szerződésben – vagy pedig a kényszer diktálta az alkalmazást: dokumentumok bizonyítják, hogy az apa adósságait esetenként a gyerekeknek kellett ledolgoznia, és ebben a situációban lányok is megjelennek. A lányok szakmai képzéséhez lásd megjelenés alatt álló tanulmányomat az *Orpheus Noster* 2017-es számában.
- 22 Laes 2015, 475: PSI 241.
- 23 Westermann 1914b, 607.
- 24 Hermann-Otto 1994, 323; Maurice 2013, 121: *paedagogiumban* 12 és 19 év közötti fiúk tanultak.
- 25 Hermann-Otto 1994, 309.
- 26 Hermann-Otto 1994, 333–334.
- 27 Hermann-Otto 1994, 335; *Digesta* XIV. 3, 8.
- 28 Prosperi Valenti 1985, 75; Petermandl 1997, 127–128. Az általuk összegyűjtött példákban találkozhatunk kilencéves táncosnóvel, ötéves táncossal és tizenkét éves artistával.
- 29 Sigismund-Nielsen 2013, 297.
- 30 Bergamasco 1995, 96–98, 162–166; a szakmák részletes bemutatása: 104–106; vö. Westermann 1914a, 295–296; Zambon 1935, 36–39.
- 31 *Iatriké techné*: P. Heid. 226. Az orvosképzéshez lásd: Marasco 2010; általában Hortsmanshoff 2010, ill. még Laes–Strubbe 2014, 184–186.
- 32 Gyorsíró (*sémeiographos*): P. Oxy. IV 724; P. Oxy. XLI 2988; Johnson 2015, 147; Cribiore 2001, 182–183: írrok műhelyek is léteztek.
- 33 Tükovács (*héllokopiké techné*): BGU IV 1124.
- 34 Fuvolás (*aulein matésesthai*): BGU IV 1125.
- 35 Kőműves (*oikodomia ergasia, oikodomia*): P. Mich. V 346b; P. Oxy. XXXVIII 2875.
- 36 Gyékényszövő (*psiathoplokos*): PSI X 1132; (*psiathoplokiké techné*): PSI X 1110.
- 37 Kovács (*chalkotipos*): PSI VIII 871.
- 38 Balzsamozó (*sómphiaké techné*): P. Heid. IV 327. A szó etimológiájához: Bergamasco 1995, 106.
- 39 PSI III 241.
- 40 A szó maga „fésülőt” jelent, s a textilipar domináló szerepe miatt ezt a szakirodalom általában kártolásnak értelmezi, bár Zambon (1935, 35) is rejtélyesnek találja, hogy mit kell ezen három évig tanulni, amikor a teljes takácsmesterség elsajátításához elég lehet két év. Forbes (1955, 332) éppen ezért hajlik rá, hogy a szót „fodrász”-ként értelmezze.
- 41 Himzés (*plumarissón techné*): P. Aberd. 59.
- 42 Aranyhímzés (*barbarikarios*), aranyhímző: PSI inv. 195.
- 43 Westermann 1914b, 606: aláírás a mesteré, hiszen neki kell teljesítenie. Vö. Bergamasco 1995, 100.
- 44 Bergamasco 1995, 105; Westermann 1914b, 309.
- 45 Westermann 1914b, 606: 2–3 év tanulás, a fiú az egyikben 2 év és 7 hónap után kap fizetést; Westermann 1914a, 310 (Bergamasco 1995, 120: anyagi ügyek, ill. 137: 25 esetben említik inas étkezési és ruhaköltségét).
- 46 P. Heid. 226.
- 47 Bergamasco 1995, 127.
- 48 Bergamasco 1995, 129.
- 49 Bergamasco 1995, 131.
- 50 Szent Ágoston: *Civ. Dei* VII. 4, az ezüstművesség kapcsán.
- 51 Laes 2015, 476; Bergamasco 1995, 129–134.
- 52 Westermann 1914b, 609; Bergamasco 1995, 133.
- 53 Wipszycka 1965, 98.
- 54 P. Mich. Tebt. 346a (I); Wipszycka 1965, 98.
- 55 Westermann 1914b, 609: 40 drachmát fizetnek előre, 40 drachmát a *kommentarion* megtanulása után, és 30-at, amikor a fiú hibátlanul ír és visszaolvassa a leírtakat.
- 56 Forbes 1955, 334.
- 57 Platón: *Állam* 467a.
- 58 Platón: *Lachés* 187b; *Gorgias* 514e.
- 59 Langdon 2013, 176–178.
- 60 Langdon 2013, 178.
- 61 *Digesta* IX. 2, 5.3. A szöveghelyhez és általában a gyerekerős antik megítéléséhez: Hermann-Otto 1994, 326; Saller 1991, 144–165; Jordan 2000, 98; Bloomer 2015, 184–198.
- 62 Lukianos: *Somn.* 1–5.

- 63 Jordan (2000, 476) idéz egy hasonló témájú Ptolemaios-kori levelet, melyben egy anya panaszkodik el, hogy nemcsak a munkáért járó pénzt nem kapta meg, hanem fiát félholtra verve találta. Mivel itt végső soron kormányzati alkalmazásban állt a fiú, így az anyának lehetősége volt a bántalmazó feljebbvalójánál feljelentést tenni.
- 64 *Digesta* XXI. 1, 17.5: „Ugyanez a Vivianus mondja, hogy ha a fiú a mesterétől az anyjához megy, amennyiben megkérdezik, hogy szökevénynek számít-e: ha elrejtőzés szándékával menekült, hogy ne kerüljön vissza a gazdjához, akkor szökevény; ha azonban azért tette, hogy anyja révén valamilyen vétkéért könnyebben nyerjen bocsánatot, akkor nem szökevény.” Ezzel analóg eset ugyanott (XXI. 1, 17.4), amikor egy felnőtt rabszolga a büntetéstől félve gazdája egy barátjához menekül, annak közbenjárását kérve.
- 65 Horatius visszaemlékezése a tanítványait ütlegető Orbilius Pupillusról aránylag ismert (*Epistolae* II. 1, 71). Szent Ágoston görög-tanára olyan eredményesen vette el tanítványa kedvét a görög nyelvtől, hogy ezzel még a nyugati teológia fejlődésére is sikertült hatást gyakorolnia (*Confessiones* I. 14, 23). Különösen riasztó Quintilianus megjegyzése, aki a gyerekek verését először tanári inkompetenciából vezeti le, majd a szülőket óvatosságra inti a másik gyakori ok, a szexuális aberráció veszélye miatt (I. 13, 16–17).
- 66 Laes (2011, 193–194) idézi a tarracói aranyműves, Iulius Statutus sírfeliratát, akit három inasa gyászol.
- 67 Boudreau 1978, 81.

Bibliográfia

- Bagnall, R. S. – Criore, R. 2006. *Women's Letter from Ancient Egypt, 300 BC–AD 800*. Ann Arbor.
- Bergamasco, M. 1995. „Le didascalica nella ricerca attuale”: *Aegyptus* 75/1–2, 95–167.
- Bloomer, W. M. (szerk.) 2015. *A Companion to Ancient Education*. Malden–Oxford.
- Bloomer, W. M. 2015. „Corporal Punishment in the Ancient School”: *Uő* (szerk.) 2015, 184–198.
- Bonner, S. F. 1977. *Education in Ancient Rome. From the Elder Cato to the Younger Pliny*. Berkeley – Los Angeles.
- Boudreau, F. M. 1978. „Family in *Familia*. Kinship and Community in Slavery”: *American Journal of Ancient History* 3, 78–95.
- Bradley, K. 1991. *Discovering the Roman Family*. New York – Oxford.
- Christes, J. von – Klein, R. – Lüth, C. (szerk.) 2006. *Handbuch der Erziehung und Bildung in der Antike*. Darmstadt.
- Criore, R. 2001. *Gymnastics of the Mind. Greek Education in Hellenistic and Roman Egypt*. Princeton. (E könyv 2. fejezete magyarul is olvasható az *Ókor* 2013/4., *Paideia* című tematikus számában.)
- Criore, R. 2015. „School Structures, Apparatus, and Materials”: Bloomer (szerk.) 2015, 151–152.
- Fináczy E. 1922. *Az ókori nevelés története*. Budapest.
- Fitzgerald, W. 2000. *Slavery and the Roman Literary Imagination*. Cambridge.
- Forbes, C. A. 1955. „The Education and Training of Slaves in Antiquity”: *Transactions of the American Philological Association* 86, 321–360.
- Grubbs, J. E. – Parkin, T. – Bell, R. (szerk.) 2013. *The Oxford Handbook of Childhood and Education in the Classical World*. Oxford.
- Hermann-Otto, E. 1994. *Ex ancilla natus. Untersuchungen zu den „Hausgeborenen” Sklaven und Sklavinnen im Westen der römischen Kaiserreiche*. Stuttgart.
- Hoffmann Zs. 2009. *Antik nevelés*. Veszprém.
- Hortsmanshoff, M. (szerk.) 2010. *Hippocrates and Medical Education. Selected Papers Read at the XIIth International Hippocrates Colloquium*. Leiden–Boston.
- Johnson, W. A. 2015. „Learning to Read and Write”: Bloomer (szerk.) 2015, 137–149.
- Jordan, D. J. 2000. „A Personal Letter Found in the Athenian Agora”: *Hesperia* 69/1, 91–103.
- Laes, Ch. 2011. *Children in the Roman Empire. Outsiders Within*. Cambridge.
- Laes, Ch. 2015. „Masters and Apprentices”: Bloomer (szerk.) 2015, 474–482.
- Laes, Ch. – Strubbe, J. 2014. *Youth in the Roman Empire. The Young and Restless Years?* Cambridge.
- Langdon, S. 2013. „Children as Learners and Producers in Early Greece”: Grubbs–Parkin–Bell (szerk.) 2013, 176–178.
- Marasco, G. 2010. „The Curriculum of Studies in the Roman Empire and the Cultural Role of Physicians”: Hortsmanshoff (szerk.) 2010, 205–222.
- Maurice, L. 2013. *The Teacher in Ancient Rome. The Magister and His World*. Lanham.
- Mohler, L. 1940. „Slave Education in the Roman Empire”: *Transactions of the American Philological Association* 71, 262–280.
- Parca, M. 2013. „Children in the Ptolemaic Egypt. What Papyri Say”: Grubbs–Parkin–Bell (szerk.) 2013, 465–483.
- Petermandl, W. 1997. „Kinderarbeit im Italien der Prinzipatszeit. Ein Beitrag zur Sozialgeschichte des Kindes”: *Laverna* 8, 127–128.
- Prosperi Valenti, G. 1985. „Attori-bambini del mondo romano attraverso le testimonianze epigrafiche”: *Epigraphica* 47, 71–82.
- Rawson, B. 2003. *Children and Childhood in Roman Italy*. Oxford.
- Saller, R. 1991. „Corporal Punishment, Authority, and Obedience in the Roman Household”: B. Rawson (szerk.): *Marriage, Divorce and Children in Ancient Rome*. Canberra–Oxford, 144–165.
- Sigismund-Nielsen, H. 2013. „Slave and Lower-class Roman Children”: Grubbs–Parkin–Bell (szerk.) 2013, 286–301.
- Westermann, W. L. 1914a. „Apprentice Contracts and the Apprentice System in Roman Egypt”: *Classical Philology* 9, 295–315.
- Westermann, W. L. 1914b. „Vocational Training in Antiquity”: *The School Review* 22, 601–610.
- Wipszycka, E. 1965. *L'industrie textile dans l'Égypte romaine*. Wrocław–Warszawa–Kraków.
- Wrenhaven, Kelly L. 2015. „Slaves”: Bloomer (szerk.) 2015, 469–471.
- Zambon, A. 1935. „ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΚΑΙ”: *Aegyptus* 15, 3–66.